

NAGY LÁSZLÓ

Egyházszervezés-kori igehirdetés a XI. századi Magyarországon

*„Littera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis guid agas, quo tendas anagogia.”*

*A betű arra tanít, hogy mit kell tenni, az allegória,
hogy mit kell hinni, a morális, hogy hogyan kell
cselekedni, az anagogia, hogy merre kell haladni.*

(Szent Bonaventura)

„A keresztény vallásban, illetve más nagy szellemi örökségekben a teológia egyik uralkodó megjelenési formája a *teológia mint bölcsesség*, vagy *sapientia*. Ezt a fajta teológiát elsősorban az egyházatyák időszakáival, a mai napig élő keleti hagyományokkal, nyugaton az ágostoni örökséggel, illetve a spirituális és misztikus szokásokból kinövő hagyományokkal azonosítják.”¹

Az ősi szerzetesi és aszketikus hagyomány a Biblia olvasását és alapos ismeretét a mindennapi élet szerves részének tekintette. A patrisztika kora előtt nem próbálták tudományos igénnyel magyarázni a Szentírást, hanem úgy értelmezték, mint az életben realizálandó parancsok és tanítások könyvét. Ez volt a monasztikus élet „lectio-divina”-ja, a megszentelődés olvasmánya. Így a szerzetesközösségek az egyes szövegek mélyebb, spirituális értelmét a szemlélődésben és a meditációban vélték megtalálni. A patrisztika hittudománya részben a jelentkező eretnek tanok, részben a pogány gondolkodók ellen kénytelen apologetikus vitairódmalmat megjelentetni és az egyetemes zsinatokon dogmákat megfogalmazni. Ez az igény megkövetelte a tudományos jellegű fogalmi rendszer megteremtését, az átélmékedett

¹ Schreier J., Robert: *Constructing Local Theologies*. New York, 1985, Orbis, 85–87. p.

hitigazságok teológiai feldolgozását, a filozófiai és nyelvi kutatómunkát.²

A Magyarországon megírt első teológiai értekezés a *Deliberatio Gerardi Morosanae Ecclesiae Episcopi supra Hymnum Trium Puerorum* címen jelent meg Szent Gellért püspök műveként. A *Deliberatio* nemcsak mondanivalójában értékes, hanem tudománytörténetileg is ritka érték, mert abból a köztes korból származik, ami a patrisztikát és a skolasztikát kötötte össze, és csak kevés „komoly” művet hozott létre.

Ennek a dolgozatnak az a célja, hogy a *Deliberatióból* kigyűjtse az a néhány helyet, ami igazolja egyrészt az allegorikus és misztikus szentírásmagyarázat, másrészt a bölcsességi teológia ismérveinek érvényességét. A bölcsességi teológia olyan műfaj, aminek tárgya valamilyen szent szöveg és a hozzá fűződő spirituális meditatív tapasztalat. Amint ezt a Schreiter-féle idézet megállapítja, a bölcsességi teológia célja nem annyira egy tudományos és elméleti tétel igazolása, hanem hogy összefüggő egészként értelmezze a teremtett világot, a benne élő embert és a megszerzhető tudást mindig ugyanarra az önmagát sokféle módon közlő szent valóságához vezesse vissza. Másik fő megállapítása, hogy az emberi élet folytonos útonlét, beavatás egy távoli szent világba, másként szólva a keresztény misztériumba. Erről szólnak még a későbbi legismertebb misztikus írások is például: Keresztes Szent Jánostól a *Felemelkedés a Kármel hegyére*; Avilai Szent Teréz *Belső Várkastély* című műve, vagy Alexandria Kelemennek a keresztény gnóziról tett vallomása. A bölcsességi teológia logikáját főleg az analógia törvénye határozza meg; így egy-egy szentírási hely értelmezésekor sokszor egymással össze nem függő kijelentések kerülnek kapcsolatba. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy az analógia szerint az egész teremtett világ az emberrel együtt a Teremtő nyomait (*vestigium Dei*) és Isten kép-mását (*imago Dei*) viseli magán, akkor lehetőség nyílik arra, hogy a hitanyag és annak tudományos feldolgozása könnyen összekapcsolható legyen.

²Vanyó László: „Legyetek tökéletesek...” *Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig*. Bp., Szent István Társulat, 173–178. p.

„Éppen a feldolgozás színességének és bizonyos összefüggések felállításának tudományos igénye építette ki az allegorikus és misztikus exegézis elméletét és gyakorlatát.”³ A VIII–XI. század közepéig tartott a középkori teológia bevezető szakasza, aminek a végén dolgozott Szent Gellért. Ennek a kornak elsősorban híd szerepe van a hagyomány megőrzésében és a patrisztika íróinak másolásában. Így születnek meg a catenák, summák, florilegiumok, excerpták. Másrészt ez a kor a dialektika és antidialektika vitájától hangos, tudniillik lehet-e a természetes én fényénél vizsgálni a hitigazságokat a szillogizmus módszerével? Toursi Berengár és Besatei Anzelm felfogásával szemben Petrus Damianus és Szent Gellért is a filozófia szolgálai szerepére hivatkozik (*ancilla theologiae*)⁴. Szent Gellért Deliberatiója tehát felújítja a korábbi időszakok misztikus szentírás-értelmezését, továbbörökíti Cassiodorus institutioi alapján a patrisztika óriási szentenciás anyagát és állást foglal egy kibontakozó vitában a filozófia szerepét illetően.

Most pedig vizsgáljuk meg a Deliberatióból vett idézetek alapján, hogy a Lélek hogyan tárja fel a Szentírás értelmét és az ember meddig juthat el a hittitkok megismerésének útján.

A misztikus teológia egyik fő tétele, hogy az olvasót a Szentlélek teszi képessé az Írás értelmének megfajtésére, és az igehirdetésre.

„Rorate coeli desuper, et nubes pluant iustum.”

„Itaque coeli, et nubes Apostoli, et eorum sequaces, desuper rorantes et pluentes iustum id est praedicantes Christum per totum mundum. Roraverunt autem desuper, quando acceperunt Spiritum Sanctum et denunciaverunt Christum constantissime Filium, Dei esse.”⁵

³Ibrányi Ferenc: Szent Gellért teológiája. In *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. Bp., 1938, 496–498. p.

⁴Nyíri Tamás: *Filozófiatörténet*. Jegyzet. Bp., 1983, 140–41. p.

⁵Deliberatio Gerardi Moresenae ecclesiae episcopi, Supra hymnum Trium Puerorum, Ad Isingrimum liberalem. In Batthyán, Ignatius de (ed.): *Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis scripta et acta*. Albo Carolinae, 1790, 113 V. 212. p.

Magyarul: „Harmatozzatok ó egek, és felhők hullassatok esőt az igazra.”

Így tehát az egek és a felhők az apostolok és az ő követőik, felülről harmatoznak és esőt hullatnak az igazra, vagyis Krisztust hirdetik az egész világon. Akkor harmatoztak felülről, amikor elnyerték a Szentlelket és a legállhatatosabban hirdették, hogy Krisztus az Isten fia.

Figyeljük meg, hogyan válik szét az idézetben az égi vagy felső világ az alsótól, továbbá, hogy milyen szimbolikával juttatja eszünkbe a víz (harmat, eső) képével a Szentírás legfontosabb eseményeit: a teremtést, „Isten lelke lebegett a vizek fölött”; a vízözönt, tisztasági parancsokat; az átkelést a Vörös-tengeren; a Jordán folyót; keresztelést stb. A fenti isteni szféra kiáradása a teremtett valóságra, az emberre irányul, amit a föld jelképez.

„Terra... ille homo, qui paratus est bona suscipere et recta perficere.”⁶

„Aperiat terra, ait, et germinet Salvatorem. Vis audire, quomodo aperto extitit haec terra ad germen, rorantibus coelis et pluentibus nubibus?”⁷

Magyarul: A föld ... az az ember, aki kész arra, hogy a jót vállalja és a helyeset cselekedje.

Töressék fel a föld és teremje a Megváltót. Akarjátok hallani, hogy az egek harmatozására és a felhők esőhullatására, hogy sarjasztott hajtást ez a feltört föld?

Ehhez hozzáfűzi még Szent Gellért a magvető paraboláját (Márk 4,8), ahol a föld minőségétől függően alakul a termés mennyisége, vagyis a magok megsokszorozódása. Mindkét kép esetében, a „germen” és a „semen” is Jézus Krisztusra vonatkozik, mert nélküle nincs spirituális értelem és tisztánlátás. Érdekességként, hadd említsem Szent Bonaventura idevágó sorait, aki hasonló értelemben idézi a Szentírást.⁸

⁶ Batthyán: i. m.112 V 210. p.

⁷ Batthyán: i. m.114 R 212. p.

⁸ Hexaameron. In *Doctoris Seraphici S. Bonaventurae Opera Omnia*. Edita studio et cura PP Collegii a S. Bonaventura. c. V. Quaracchi, 1891, 403. p.

„A föld maghozó füvet termett fajtája szerint és gyümölcsöző fát, amelyben a fajtának megfelelő magvak vannak” (Gen 1,12). Az ő értelmezésében a magvak azok a teóriák, amik a történelem korszakainak lefutásával egyre számosabbak lesznek és kibontakozásukból (gyümölcs) érhetővé válnak a Szentírás fejezetei, ahol még csak mag formájában találhatók meg. Így a profán történelem az üdvtörténelem és a kinyilatkoztatás hordozójává válik a bibliai események által – tudniillik Bonaventura a későbbi korok előképeit látta a Biblia történelmében.

A kegyelmi megvilágosodásnak a sorából természetesen nem maradhatott ki a pünkösdi esemény sem. Az analógiát tovább folytatja, amikor az apostolokat „rivi”-nek és „pinquissimi sulci”-nak nevezi, akik megrészegeznek a Szentlélek tüzes nyelvekben való leereszkedésétől.⁹

A föld előkészítése tehát nélkülözhetetlen a krisztushit megszületéséhez:

„Suo itaque verbo, et fide germinatur Christus ad illum confluentibus.”¹⁰ A pünkösdi eseménnyel születik meg valójában az egyház, a Fő és a Test összekapcsolódása, amit kegyelmi síkon a Szentlélek ajándékainak kiáradása erősít meg: „spiritus sapientiae; spiritus intellectus; spiritus consilii; spiritus fortitudinis, spiritus scientiae; spiritus pietatis; spiritus timoris Domini.”¹¹

Majd hozzáteszi, hogy az egész egyház a léleknek ezen a hét adományán nyugszik, amik közül a bölcsesség lelkét külön kiemeli, mert a rejtett titkok (*sacramenta*) szemlélésében csak ezzel az ajándékkal lehet eligazodni.¹² Ezután visszatérnek a „sulci sui ... profecti” apostolok, hogy mások számára harmatozzanak és Mózeshez hasonlóan a Szentírás titkait hirdessék. Ismét Bonaventura mondaná ebben a helyzetben:

⁹ Batthyán: i. m. 114 R-V 213. p.

¹⁰ Uo. 114 R 212. p.

¹¹ Uo. 114 V 213. p.

¹² Ibrányi Ferenc: i. m. 502. p.

„Az egyház közepén szólásra nyitja majd száját, és betölti őt az Úr a bölcsesség és értelem lelkével, és dicsősége palástjába öltözteti.” (Sir 15,5)

Ezután a szentírás-értelmezés klasszikus hármas szabálya következik, ami a patrisztika óta általánosan ismert volt:

„Pluviam quippe, et rorem, et imbrem secundum phisicam et ethicam et logicam vult demonstrare doctrinam...”¹³

„Azoknak tehát, akik egyszerűen csak a történetet követik, a Szentírás eső. Azoknak viszont harmat, akik azt morálisan tanulmányozzák; mindazonáltal zápor azoknak, akiknek megvan rá a képességük, hogy a Szentírás legrejtettebb képes beszédeit a kellő alapos vizsgálattal kifejtsék.” (Delib.115 V.)

Az értelmezés modellje:

1. phisicus =	litteralis (betű szerinti) =	eső
2. ethicus =	moralis (erkölcsi) =	harmat
3. logicus =	tropologikus vagy
szimbolikus vagy
spirituális	= zápor

Az első, vagyis a betű szerinti értelemre ezt mondja: „*Littera occidit, ait, spiritus vivificat*”, vagyis a betű öl, a lélek életet. Ebben a felfogásban az a páli teológia tükröződik, ami az ószövetségi törvény betűjének fogsága alól szeretné kiszabadítani a zsidókat, hogy a kegyelem életető erejétől a testi emberből lelki emberré formálódjanak át. „*Si autem in littera occidente moramur, occidentales erimus, si in spiritu, nihilominus spirituales.*” A lélek elvonja az embereket a törvénytől, ami nem életet, a kegyelem viszont: „*docet vero sapere mysteria, quae reposita sunt in exterioribus characteribus*”¹⁴ (a titkok megismerésére tanít, amik a betűk köntösébe lettek elrejtve). Mindez persze nem jelenti sem a betűnek sem a törvénynek a haszontalanságát, de míg a bű-

¹³ Batthyan: i. m.158 V 214. p.

¹⁴ Batthyan: i. m. 158 V 284. p.

nösök számára az Írás a törvény kötelező és büntető erejével hat, addig az igazaknak az örömhír felszabadító erejével. Az ember célját röviden így foglalja össze:

„Observare autem hoc, vivere sanctissime est, et ad *spiritualem intelligentiam* pervenire.”¹⁵

Magyarul: Vedd figyelembe, hogy élni a legszentebb módon kell és el kell jutni a spirituális értelemre.

Most pedig vizsgáljuk meg, hogy mit tart Szent Gellért teológiának és ez hogyan kapcsolódik az előzőekhez.

„Est itaque coelum hic Theologia...quae in nubibus vehementissimae tonat et fulgurat corruscationes et emittit tonitrua. Nimis opertum coelum, cuius mysterium nemo sine Spiritus Sancti magisterio penetrare potest.”¹⁶

Magyarul: Tehát ez az ég a teológia „...ami a felhők közt hevesen zeng, szikrázón villámlik és mennydörög. Olyannyira el van zárva ez az ég, hogy titkába a Szentlélek segítsége nélkül senki sem képes behatolni.” – A teológiát tehát égnek nevezi (mennynek), amit említ többes számban is, és amiről elmondja, hogy Krisztus felhőkkel eltakarja és csak azoknak tárja fel, akiknek akarja. Ezután pedig a teológia helyett a Scriptura kifejezést használja, tehát a teológia sötét egétől visszakanyarodik az Írás betűjéhez.

Erről így beszél: „Hogy a Szentírás mennyire be van árnyékolva, azt csak azok tudják, akik mindkét testamentumban folytonosan jelen vannak; s bár néha a felszín is feltárul, mégis a legokosabb dolgokat a bennső rejti el. Ameddig az érzékelés nem égi, addig az elme nem teológus.”¹⁷

A szövegből egyértelműen látszik Pseudo-Dionysios teológiájának hatása, ami egészen a XIII. századig meghatározta a misztikus írásokat és átörökítette a neoplatonizmust.

¹⁵ Batthyan: i. m. 158 V 285. p.

¹⁶ Batthyan: i. m. 19 V 44–46. p.

¹⁷ Batthyan: i. m. 19 V–20 R 45. p.

Maga Bonaventura is, aki *Breviloquium* című művében elkészíti a legteljesebb középkori hermenetikai értekezést,¹⁸ a prologusban így fogalmaz: „Scriptura, quae theologia dicitur.”¹⁹

Ezt tartja egyedül tökéletes tudománynak és bölcsességnek, mert bár sokféle dologról szól, mégis megvan benne az egység, mert Istenben mindent összekapcsol.

Gellért nemcsak ebben követte Dionysiuszt, hanem Isten-eszméjében; számmisztikájában; a negatív teológiában; a *medium* fogalom átvételében; a tökéletesség hármas tagozódásában.

Teológiájának másik nagy rendezőjéről, Tichoniusról és az általa kidolgozott regulákról harmadik könyvében szól.²⁰ Tichoniusról tudjuk, hogy donatista teológus volt, és *Liber Regularum* című könyve az első latin nyelvű hermeneutika volt, amit Szent Ágoston beépített a *De doctrina Christiana* című művébe, és innen általánosan elterjedt. Szent Gellért hét regulát említ, a rejtett isteni kijelentések megoldása érdekében. Az első: Az Úrról és az ő testéről; második: Az Úr kettős testéről; harmadik: Az ígéretekről és a Törvényről; negyedik: A fajról és a nemről; ötödik: Az időről; hatodik: Az ismétlésről; hetedik: Az ördög-ről és testéről.

Az első szabály: Krisztusnak és az egyháznak, mint főnek a testtel való összekapcsolódásán alapszik: „Mint vőlegényt, koronával ékesített föl és mint menyasszonyt függőivel csinosított” (Izaias 61,10). A kettőből tehát egy személy lesz, mégis meg kell érteni, hogy mi tartozik a főre és mi a testre.

Második szabály: Az Úr igazi és színlelt (kevert) testéről szól, tehát az igaz hívőkről és a képmutatókról. A jó és rossz elvegyüléséről az Énekek Énekének kijelentését hozza: „Fekete vagyok és szép, mint Cédár sátorai, mint Salamon szőnyegei” (Én 1,4).

¹⁸ Ákos Géza–Csanád Béla (szerk.): *Szent Bonaventura misztikus művei*. A lelki élet mesterei. Bp., 1991, Szent István Társulat, 18–19. p

¹⁹ *Breviloquium, Pars Prima; De Trinitate Dei*, In *Tria opuscula Seraphici Doctoris S. Bonaventurae*. Edita studio et cura PP. Collegii S. Bonaventurae. c. I. Editio Quarta 1925. 33–35. p.

²⁰ Batthyán: i. m. 27 V–30 V 61–67. p.

Harmadik szabály: A szellemről és a betűről vagy másként a kegyelemről és a parancsról.

A *negyedik szabályban* a fajt a nem részének tekinti, így utal az írás olyan részeire, amik önmagukon túl az egészre is mutatnak. Például Salamon személyen keresztül előreutal Krisztusra.

Az *ötödik regula* az Írás rejtett időtartamainak kibontakoztatására vonatkozik. Ennek két fajtája: a *synedoché tropusa*, vagyis a törvényes számok szerint, értelmezhetjük az időtartamot konkrétan és szimbolikusan, pl. Urunk színeváltozása Lukácsnál nyolc napig tart, Máténál hat napig.

A *hatodik regula* ismét a spirituális olvasásra vonatkozik, mert ez a fontosabb mondanivaló megismérlésére irányul, anélkül, hogy az időbeli egymásutániságot és az események normális rendjét megzavarná.

Az utolsó *hetedik regula* kapcsolódik az elsőhöz, mert itt az ördögről és az ő testéről van szó, de e test nemcsak azokból áll akik kívül vannak az egyházon, hanem olyanokból is, akik valameddig bekapcsolódnak az egyház testébe. Ebben a részben is azonban meg kell különböztetnünk, hogy mi tartozik a főre és mi a testre.

Biztos, hogy a példák további idézése még hosszú oldalakat töltene meg, de úgy gondolom, hogy e néhány idézet az Írás értelmezéséről, a szellemi elődökről és az írói korszak bemutatása elegendő ahhoz, hogy képet alkossunk Szent Gellért misztikus teológiájáról és a *Deliberatio szelleméről*.